

PROPADLE PANOGI CELJSKIH OBRTI

J. OROŽEN

Posamezne obrtne panoge so kakor cvetke: žive in rasto, ako so dani potrebni pogoji, in usahnejo, ako jih zmanjka. Ti pogoji so nujne življenjske potrebe. Možna je pa še daljša analogija: kakor usahnejo cvetke pod kronami večjih dreves, tako tudi posamezne obrtne panoge propadejo, ako jih zasenči silnejši razmah sorodne industrijske stroke.

Tako je rojstvo in smrt posameznih obrtnih panog v živi zvezi z razmnožitvijo človeških potreb in s tehničnim napredkom, ustvarjajočim nove obrate. Seveda bi bila napačna trditev, da je obrt kot celota obsojena k smrti: saj se porajajo vedno nove potrebe in vrhu tega si bo človek vedno želel predmetov, na katerih se jasneje pozna vpliv človeške duše in ki so bolj prilagodljivi poedinčevim željam ko izdelki industrije.

V preteklosti celjskega obrtnega dela srečavamo mnogo strok, ki so nekdanj živele, pa jih davno ni več. Zamrle so vseskozi šele za zadnjih sto let, nekatere izmed njih celo šele pred nekaterimi desetletji.

Ena izmed najpomembnejših celjskih obrtnih panog je bilo usnjarstvo. Segajetovo v početke mestnega življenja. Z njim je bilo v istem cehu združeno strojarstvo, ki je imelo samo nekoliko drugačno proceduro dela. Še v prvi polovici preteklega stoletja je bilo usnjarstvo s strojarstvom popolnoma obrtnega značaja. Zato ga srečavamo ne samo v mestu, ampak tudi v sosednih večjih krajih. Saj je imel celjski usnjarski ceh svoje pripadnike v Celju, Laškem, Vojniku, Žalcu, Sv. Juriju, Ponikvi, Šmarju, Rogatcu, Lembergu pri Poljčanah, Lembergu pri Novi cerkvi, Braslovčah, Mozirju, na Vranskem, v Št. Pavlu, Trbovljah in Sevnici. V mnogih izmed teh krajev je bilo celo po več usnjarjev, oziroma strojarjev.

Kot druge obrtne panoge so v tistem času tudi usnjari in strojarji prišli pod strogo reglamentacijo vlade, ki se je posluževala okrožnega urada in celo reorganiziranega magistrata. Cehovsko delovanje je trajno nadziral poseben komisar, v čigar rokah je v resnici bila vsa cehovska uprava; tak komisar je bil pri usnjarih nekaj časa magistratni svetnik in blagajnik Ivan Jeretin, za njim pa magistratni sekretar Andrej Zorzini.

Usnjarne so bile daljšo dobo bolj majhne, v prvi polovici XIX. stoletja so pa postale prav močne, in dr. Josip Vošnjak govori v svojih »Spominih« o celjskih usnjarnah kot o »celjskem usnjarskem četverokotu«, ki je v početnih desetletjih narodne probuje povzročal slovenskim rodoljubom dovolj skrbi.

Do konca XVIII. stoletja so poročila tako o drugih obrtih kakor o usnjarstvu in strojarstvu prav skromna. Iz za zadnjih desetletij pa postajajo poročila bolj konkretna. Po davčni knjigi iz za leta 1783. so imeli v Celju svoje usnjarne: Franc Ks. Herzog, Anton NaBko, Ivan Feliks Herbst, Ivana Zabukovšek, vdova po možu Ivanu, Jožef Jurišič (hkrati gostilničar),

Ivan Plešnik in Jožef Spreitzenbart (hkrati gostilničar), strojarni pa sta imela Marija Risser in Jakob Heilinger.

Za prvo polovico XIX. stoletja je po katastru realnih obrti izpričanih sedem celjskih usnjarn poleg dveh strojarn.

Na sedanji Kralja Petra cesti je bila že leta 1783. navedena usnjarna Franca Ks. Herzoga, ki jo je za njim podedovala žena Marjeta. Ona se je vnovič poročila z Jožefom Jamnikom, ki je leta 1847. prodal usnjarno Alojziju Kaulichu. Na zapadni strani Glavnega trga je bila prav tako že leta 1783. omenjena Herbstova usnjarna, ki jo je po svoji materi Elizabeti Herbst, ovdoveli Siebenbürger, podedoval Jožef Siebenbürger. Leta 1840. jo je kupil Jurij Nikl, nato Franc Ludovik Herzmann; na zahtevo Jožefa Herzmann je bila leta 1864. izbrisana iz katastra. Na vzhodni strani sedanje Kralja Petra ceste je bila malo pod njenim steciščem s Kovaško ulico že leta 1783. omenjena Spreitzenbartova usnjarna, ki jo je leta 1822. od Ivana Spreitzenbarta kupila Marija Zabukovšek. Njej je sledil Anton Zabukovšek, ki je imel za naslednika Ludovika Zabukovška. Tik pred Spreitzenbartovo delavnico je bila usnjarna, ki jo je leta 1822. od Jakoba Zabukovška kupil Jožef LaBnig in od njega leta 1858. Jožef Herzmann. Za nadaljnjo hišo proti središču mesta je bila usnjarna, ki jo je leta 1792. za Elizabeto Spreitzenbart prevzel sin Karel Spreitzenbart. To usnjarno so leta 1849. Karlovi dediči prodali Jožefu LaBnigu, ki jo je takoj prepisal na Antona LaBniga. V Gosposki ulici je bila usnjarna Antona Zabukovška, ki mu je sledila žena Marija in njen sin Alojzij. Iz gornjega dela Gosposke ulice se je preselila v sedanjo Prešernovo ulico in nato v Graško predmestje usnjarna Jeretinova (Valentin, Jožef in Anton Jeretin), ki jo je v tridesetih letih kupil Franc Ludovik Herzmann.

Usnjari so tvorili nekako elito med celjskimi obrtniki in njihovi obrati so bili prav v osrčju mesta: v notranjem delu sedanje Kralja Petra ceste (izvzeta je usnjarna Jeretinova), na Glavnem trgu in v Gosposki ulici. Usnjarsko obrt so imeli v svojih rokah trdni rodovi, najprej Herbsti, Siebenbürgerji in Spreitzenbarti, nato pa Zabukovski, LaBnigi, Herzmanni in (krajšo dobo) Jeretini.

Tudi v strojarstvu nahajamo iste rodove. V katastru realnih obrti navedeno prvo strojarno, ki je bila v sedanji Žerjavovi ulici, je po Feliksu Herbstu podedoval Jožef Siebenbürger, od katerega jo je leta 1847. kupil Jožef Stepišnik, in drugo, ki je bila na Glavnem trgu, je od Jožefa Kramerja po zamenjavi dobil Franc Ludovik Herzmann, ki mu je sledil Anton Herzmann.

Iz za petdesetih let je seveda nekaj usnjarjev ustavilo svoj obrat, Zabukovski, Herzmanni in LaBnigi pa so mu skušali dati industrijski značaj. Povečali

so svoje delavnice in jih postavili na periferijo mesta: na severno stran tedanjega Graškega predmestja in na Breg. Toda njihovi obrati se vendar niso ohranili; v osemdesetih letih so jeli umirati. Zanimivo je, da se niso ohranili v nobenem izmed gori navedenih krajev celjskega cehovskega področja, pač pa so v nekaterih drugih bližnjih krajih — v Šoštanju, Konjicah, Radečah — doživeli mogočen industrijski razmah.

Že mnogo prej je ista usoda doletela tkalsko obrt, ki sicer ni bila nikdar tako močna, ko usnjarska. Umevno je, zakaj je bilo tako: način produkcije je bil lažji in radi silne občne potrebe je bilo tudi v cehovski dobi podeželsko tkalstvo dovoljeno kot svobodna obrt. Končno so pa premožnejši meščani jeli nositi večinoma uvoženo blago. Tako je bilo celjsko tkalstvo nepotrebno in v tridesetih letih preteklega stoletja so ukinili celjski tkalski ceh.

Leta 1783. sta Blaž Škorjanc in Gregor Topolšek prodajala Celjanom kruh in vino ter tkala, tri leta pozneje pa sta tkalsko obrt izvrševala tudi Jožef Stöckler in Jurij Lastnjak.

Obrt Topolškovega rodu se je po katalogu realnih obrti nadaljevala v sledečem stoletju in prav tako obrt Stöcklerjeva. Topolški so tkali poleg sedanjega Obrtnega doma, Stöcklerji, ki so jim sledili Goriški, pa Pred grofijo.

Malo daljšo dobo ko tkalci so se ohranili barvarji, h katerim so nosili barvat tkane izdelke tudi kmetje iz širne mestne okolice. Leta 1783. sta barvala v Celju tkanine samo Karel Groß in Jožef Hočevar, ki je vrhu tega pekel kruh in točil vino, tri leta pozneje se pa navaja med barvarji tudi Gašpar Appoth.

Nobeden izmed njih ni ohranil svoje obrti globlje v XIX. stoletje, kajti katalog realnih obrti pozna dve drugi barvarstvi. Prvemu so bili lastniki znani Jere-tini (Valentin in Ivan), ki so jim sledili Eichbergerji, ter je stalo v ozadju nekdanjega minoritskega vrta; drugo barvarstvo obrt pa je poleg stare grofije izvrševal rod Nendlov. Kot osamel zastopnik barvarske obrti starega kova se nam izza leta 1881. javlja Ivan Riegersperger, s čigar smrtjo je staro barvarstvo sledilo usodi tkalstva.

Pomembna celjska obrtna stroka z enako usodo je bilo steklarstvo. V osemdesetih letih XVIII. stoletja ga je izvrševal Jakob Kendler. V početku preteklega stoletja se pa Ignacij Novak, imajoč svoj obrat v najvišji vogelni hiši Glavnega trga, že navaja kot lastnih »tovarne za steklo«. Manjši obrat je imel Ivan Heckel, ki je leta 1821. podedoval obrt po svojih starših ter je moral biti odličen steklar in graver. Nadaljevala se je pa tudi stara obrt Jakoba Kendlerja, ki ga je dedoval njegov zet Friderik Trautvetter, od katerega je prešla na Edvarda Skolauta.

V prvi polovici preteklega stoletja je bilo steklarstvo pri nas sploh silno razširjeno. Mnogo je bilo steklarn na podravski strani Pohorja, nič manj goste niso bile v celjski pokrajini. Bile pa so tudi v Libojah, na Svetini, v Jurkloštru (pozneje Hrastniku), v Trbovljah, Oplotnici in Konjicah. Bile so večinoma ustanove graščinskih gospok. Izredno velika pa je bila steklarna, ki so jo celjski Novaki imeli v Rako-

vici na Skomerju nad Vitanjem ter je štela toliko delavcev, da so Novaki vzdrževali celo šolo. Ali izza srede stoletja so jeli steklarski obrati izumirati; v Celju so zginili vsi, v soseščini se je pa ohranila samo hrastniška steklarna.

Malo dalje se je ohranila lončarska obrt, ki je imela v mestu lasten ceh. Njegovi pripadniki so bili tudi v sledečih krajih: Vojnik, Sv. Jurij, »Wobou« pri Zbelovem, Konjice, Nova cerkev, Ostrožno pri Zbelovem, Mozirje, Rogatec, Sv. Peter pod Svetimi gorami, Rajhenburg, Brežice, Slatina pri Zbelovem, Okrog pri Jelšah, Šeršovica pri Jelšah, Cerovec pri Brežicah, Vrbje pri Brežicah, Kapela pri Brežicah in Laško.

V smislu novega sistema so bili v prvi polovici preteklega stoletja komisarji pri lončarskem cehu: magistratni registrar Jožef pl. Rainhofen, mestni stavbenik in svetnik Jožef Krein in magistratni kancelist Adolf Fohn.

Moč lončarske obrti je bila utemeljena na veliki porabi lončenih posod, ne samo na kmetih, ampak tudi po mestih, kjer jih še ni popolnoma izpodrinila kovinasta posoda. Zato je lončarstvo cvetelo in se je znalo vzdrževati proti kmečkim izdelkom.

Proti koncu XVIII. stoletja so bili celjski lončarji Simon Gorinšek, Matija Dolmeč in Anton Eckart.

V katalogu realnih obrti za prvo polovico XIX. stoletja so navedene tri lončarske obrti. Na Kralja Petra cesti stoječo lončarno Simona Gorinška je podedoval njegov zet Simon Sabotič, leta 1821. je pa po nakupu prešla na rod Gorjancev, ki jo je končno izročil Mariji Brglez; ona pa jo je leta 1864. prodala Antonu Kodili. Dolmečevo lončarno, ki je bila v Žerjavovi ulici nasproti lekarniškem vrtu, je dobil po zakonu z Uršulo Dolmeč Gregor Gorjanc; l. 1827. jo je kupil Gregor Kocbek, nakar je hitro menjavala gospodarje. Tudi tretji lončarni so gospodarili Gorjanci, ki so jo končno prodali Brandenburgerjem.

V drugi polovici preteklega stoletja pa se je lončarstvo v mestu skrčilo na poedine predstavnike, danes ga v mestu v starem smislu sploh ni več, pač pa še živi skromno življenje v moderni obliki lončarstva in pečarstva.

Tudi vrsta gori navedenih krajev nima več pomembnejšega lončarstva, izvzeti je treba samo šentjursko okolico, kjer je — večinoma v zvezi s kmetijstvom — še dokaj močno.

Dika stare celjske obrti je bilo zvonarstvo. Najprej je gojil to panogo rod Boset (Buset, Busetti), ki je bil očitno laškega porekla; tako se javlja ugledni Nikolaj Boset nekako v dobi 1670—1705. Pozneje so bili zvonarji v Celju Schneiderji, med njimi Konrad Schneider (1707). Proti koncu stoletja se javlja kot celjski zvonar Franc Kaißer. Nato pa so zvonarno, ki je bila na Jožefovem hribu, kupili patricijsko bogati in ugledni Steinmetzi. Prvi izmed njih je bil Ivan Steinmetz, ki jo je leta 1807. prodal bratu Juriju. Leta 1861. je bilo lastništvo prepisano na Franca Steinmetza, ali še istega leta je okrajni urad ukazal zvonarno izbrisati iz obrtnega registra. Steinmetzi so kopalni potrebno glino na Jožefovem hribu; pozneje so pa morali ponjo na Golovec, ker se je mestni svet

bal, da bi se s kopanjem glin lepota Jožefovega hriba ne zmanjšala.

Celjski zvonarski izdelki so se prodajali daleč naokrog. V cerkvah je bilo polno zvonov z oznakami celjskih zvonarjev; žal, da je avstrijska vojna uprava med svetovno vojno večino teh častitljivih proizvodov celjskega obrtnega dela pobrala in uničila.

Nič manj sloveče ni bilo celjsko izdelovanje orgel. Prvi je v Celju izvrševal to obrt rod Janečkov, ki so bili gotovo češkega porekla. Prvi izmed njih, Franc Janeček, ki se javlja izza leta 1721., ni delal samo za bližnjo okolico, ampak n. pr. tudi za Zagreb. Njemu je sledil Ivan Janeček. Leta 1783. je bila posestnica obrti Katarina Janeček, vdova, menda po Ivanu. Sedem let pozneje se pa že navaja Anton Scholz kot izdelovalec orgel; najbrž je prevzel obrt po Katarini Janeček. Po Scholzovi smrti je leta 1808. prevzela obrt vdova Elizabeta, ki se je znova poročila z Vaclavom Markelom, možem, ki je bil gotovo tudi iz čeških dežel. Vaclav Markel je umrl leta 1826. in vdova Elizabeta je sama vodila obrt do leta 1832., ko jo je od nje kupil Avguštin Queiser. Na slednjega prošnjo je bila obrt leta 1844. izbrisana. Medtem je gradil v Celju orgle tudi večji Tirolec Alojzij Hörbiger, čigar delo so orgle v celjski opatijski cerkvi, izgotovljene leta 1842.

Tudi izdelki celjske orglarske delavnosti so se močno razširili, toda tudi njim je svetovna vojna povzročila veliko škodo.

Izza druge polovice preteklega stoletja je celjsko izdelovanje orgel prestalo. Leta 1882. ga je poskusil obnoviti mojster Mihael Novak. Ni pa uspel. Kakor pri zvonovih je postala potreba majhna tudi pri orglah, kajti nove cerkve so se redko gradile, vrhu tega se je javljala tudi konkurenca tujih, večjih obratov.

Posebno barvo celjski obrti v preteklosti daje pivovarništvo. V prejšnjih časih so pivo prav radi pili, ali izdelovanje je bilo še v tolikšni meri obrtnega značaja, da je zakonodaja ob pričetku XIX. stoletja

proglasila pivovarništvo kot policijsko obrt, služečo samo lokalnim potrebam.

Kot prvi celjski pivovarnik se javlja sredi XVIII. stoletja Franc Jožef Ainschütz. Proti koncu stoletja je varil pivo lečetar Ivan Jakob Spreitzenbart. Isto sta delala zvonar Ivan Steinmetz in gostilničar Fischer. Glavno podjetje je ipak bila pivovarna, ki je nastala v Gosposki ulici, na prostoru sedanjega hotela Hubertusa. Tu so varili tako zvano kameno pivo. Najprej ji je bil lastnik Anton Zabukovšek, ki jo je leta 1817. prodal Joahimu Pavlu Jantu. Od slednjega jo je leta 1834. kupil Ivan Tappeiner in je obstojala do 1873. leta, ko so jo izbrisali iz obrtnega registra. Tappeinerjeva pivovarna je morala biti prilično velika, kajti leta 1848. so ji vpisali realno vrednost 1500 goldinarjev, kar je bila v razmerju do drugih obrti velika vsota. Pod Starim stoječa »Skalna klet« je spadala k pivovarni in tam so Tappeinerji točili svoje pivo; zato so gostilno imenovali »Pivska klet«.

Od Tappeinerjev so pivovarno v Gosposki ulici kupili Mathesi, ki so jo leta 1873. ukinili in zgradili tam hotel »Nadvojvoda Ivan« (sedaj »Hubertus«). Pivovarno pa so Mathesi prenesli na sedanji Vrazov trg. Proti koncu osemdesetih let je pivovarna prešla v last graškega pivovarnarja Petra pl. Reininghauza, ki je obrat ustavil ter ga nadomestil z zalogo svojega graškega piva, vrhu tega si je pridobil koncesijo za gostilno in prenočevanje tujcev (hotel »Pri kroni«, na prostoru sedanje mestne elektrarne).

Tako je bilo končno mrtvo tudi celjsko pivovarništvo.

Poleg teh glavnih celjskih obrtnih mrtvecev je bilo seveda tudi precej manj pomembnih: jermenarstvo, žebjarstvo, ostrogarstvo, kotlarstvo in kositarstvo, veleurarstvo, glavničarstvo in lasuljarstvo. — Tak je pač krogotek življenja: staro se poslavlja, da bi se pojavilo novo, izživele oblike se umikajo svežim in sodobnim.

ORGLE V LJUBLJANSKIH CERKVAH

RAFKO FABIANI, STUD. THEOL.

Zgodovinsko-statistična studija.

Od leta 313. dalje, ko je krščanstvo svobodno zadihalo, ko je smelo priti iz katakomb na svetlo, je Cerkev zelo poskrbela za sijaj liturgije, bogoslužja, čigar bistveni del je petje. Sprva je bilo vse petje preprosto, enoglasno prepevanje psalmov. Ko pa je Cerkev v svoje bogoslužje sprejela vse elemente glasbene umetnosti, ko je postala forma koralnega in figuralnega petja vse bolj umetna, je nastala potreba po instrumentu, ki bi bil petju v pomoč in sijaju liturgije v korist. Najbolj primerno glasbilo so bile tedaj *orgle* (organum), ki so bile znane že Kasiodoru in sv. Avguštinu. To je bil prvi instrument, ki ga je Cerkev pri bogoslužju dovolila in ga privzela kot nekako svo-

jega.¹ Razna druga glasbila je sicer tolerirala, a jih ni nikoli imela za neobhodno potrebne za slovesno liturgijo.

Nas bo zanimalo vprašanje, *kdaj je Ljubljana dobila prve orgle* in kakšno vlogo in vpliv so imele pri nas na kulturno-umetnostnem polju.

Viri in zgodovinska poročila so glede tega vprašanja zelo skopa, pomanjkljiva in moremo pogosto na nekatera dejstva le sklepati. — Ko Valvasor našteva in opisuje trinajst cerkva v Ljubljani, nikjer ne omeni

¹ Po mnenju zgodovinarja Platina je orgle uvedel v cerkev že papež Vitalijan (657—672).